

The Abraham Arbesfeld Kollel Yom Rishon

Sunday Morning Learning Program for Men

WWW.KOLLELYOMRISHON.ORG

Being Gentle to the Gentiles: The Phillipines, Syria, Haiti & the IDF



Rabbi Daniel Hartstein
ה' טבת תשע"ד • December 8, 2013

1) תלמוד בבלי מסכת גיטין דף סא עמוד א

אין ממחין ביד עניי נכרים בלקט בשכחה ובפאה, מפני דרכי שלום. ת"ר: מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל, ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל, וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל, מפני דרכי שלום.

2) תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת גיטין פרק ה

אין ממחין ביד עניי גוים לקט שכחה ופיאה מפני דרכי שלום. תני עיר שיש בה גוים וישראל מעמידין גבאי גוים וגבאי ישראל וגובין משל גוים ומשל ישראל ומפרנסין עניי גוים ועניי ישראל ומבקרין חולי גוים וחולי ישראל וקוברין מתי גוים ומתי ישראל ומנחמין אבילי גוים ואבילי ישראל ומכבסין כלי גוים וכלי ישראל מפני דרכי שלום.

3) רש"י מסכת גיטין דף סא עמוד א

עם מתי ישראל - לא בקברי ישראל אלא מתעסקין בהם אם מצאום הרוגים עם ישראל.

4) חידושי הרשב"א מסכת גיטין דף סא עמוד א

הא דתניא וקוברין מתי גוים עם מתי ישראל, פרש"י ז"ל לאו בקברי ישראל אלא מתעסקין בהן אם מצאום הרוגים עם ישראל, נראה מתוך פירושו דדוקא קאמר עם מתי ישראל כלומר בעודנו מתעסק עם שאר מתים ישראלים דאז הוה ליה איבה אם מתעסק באלו ומניח את אלו אבל אם מצאן בפני עצמן לא דנקט ליה עילה לא מזדהמנא וכהני דאמרי' בעבודה זרה (כ"ו א'), ולא מיחוור דהאי עם מתי ישראל דקתני כשם שמתעסק קאמר, וכן מפרנסין עניי גוים עם עניי ישראל וכן כולם, וכן מפורש בירושלמי כאן דגרסינן התם תני עיר שיש בה גוים וישראל מעמידין גבאי גוים וגבאי ישראל וגובין משל גוים ומשל ישראל ומפרנסין עניי גוים ועניי ישראל ומבקרין חולי גוים וחולי ישראל וקוברין מתי גוים ומתי ישראל ומנחמין אבילי גוים ואבילי ישראל ומכבסין כלי גוים וכלי ישראל מפני דרכי שלום, ומפורש עוד בתוספתא שאינו מזכיר ככולן ישראל כלל אלא מספידין מתי גוים מפני דרכי שלום ומנחמין אבילי גוים מפני דרכי שלום.

5) חידושי הר"ן מסכת גיטין דף סא עמוד א

וקוברין מתי גוים עם מתי ישראל אע"ג דקאמר עם לא בקברי ישראל ח"ו ולא בשעה שמתעסק עם מתי ישראל נמי קאמר אלא לומר שכשם שמתעסק עם מתי ישראל כך מתעסקין עם מתי גוים והיינו דגרסינן בירושלמי תני עיר שיש בה גוים וישראל מעמידין גבאי גוים וגבאי ישראל וגובין משל גוים ומשל ישראל ומתפרנסים עניי גוים ועניי ישראל ומבקרין חולי גוים וחולי ישראל וקוברין מתי גוים ומתי ישראל משום דרכי שלום.

6) רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק י

הלכה ה

מפרנסים עניי עובדי כוכבים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום, ואין ממחין בידי עניי עובדי כוכבים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום, ושואלים בשלומם ואפילו ביום חגם מפני דרכי שלום, ואין כופלין להן שלום לעולם, ולא יכנס לביתו של עובד כוכבים ביום חגו לתת לו שלום, מצאו בשוק נותן לו שלום בשפה רפה ובכבוד ראש.

הלכה ו

אין כל הדברים האלו אמורים אלא בזמן שגלו ישראל לבין העובדי כוכבים או שיד עכו"ם תקיפה על ישראל אבל בזמן שיר ישראל תקיפה עליהם אסור לנו להניח עובדי כוכבים בינינו, ואפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום בסחורה לא יעבור בארצנו אלא עד שיקבל עליו שבע מצות שנצטוו בני נח שנאמר לא ישבו בארצך אפילו לפי שעה, ואם קבל עליו שבע מצות הרי זה גר תושב, ואין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג אבל שלא בזמן היובל אין מקבלין אלא גר צדק בלבד. [השגת הראב"ד] ואפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום בסחורה לא יעבור בארצנו.

7) רמב"ם הלכות מלכים פרק י

שני עכו"ם שבאו לפניך לדון בדיני ישראל, ורצו שניהן לדון דין תורה דנין, האחד רוצה והאחד אינו רוצה אין כופין אותו לדון אלא בדיניהן, היה ישראל ועכו"ם אם יש זכות לישראל בדיניהן דנין לו בדיניהם, ואומרים לו כך דיניכם, ואם יש זכות לישראל בדינינו דנין לו דין תורה ואומרים לו כך דינינו, ויראה לי שאין עושין כן לגר תושב אלא לעולם דנין לו בדיניהם, וכן יראה לי שנוהגין עם גרי תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישראל, שהרי אנו מצווין להחיותן שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה, וזה שאמרו חכמים אין כופלין להן שלום בעכו"ם לא בגר תושב, אפילו העכו"ם צוו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתייהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום, הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.

8) טור יורה דעה הלכות עבודת כוכבים סימן קנא

וכן מותר לפרנס ענייהם ולבקר חוליהם ולקבור מתייהם ולהספידן ולנחם אבליהם משום דרכי שלום וכן אין ממחים ביד עני נכרי מליטול לקט שכחה ופאה: ואסור לשבחו כמה נאה עכו"ם זה וכל שכן שלא לספר בשבח מעשה ידיו. אבל אם מכוון בשבחו להודות להקב"ה שברא בריה נאה כזה מותר.

9) ב"ח יורה דעה סימן קנא

יא וכן מותר לפרנס ענייהם וכו'. ברייתא סוף פרק הניזקין מפרנסין עניי גוים עם עניי ישראל וכו' ופירש רש"י עם מתי ישראל לא בקברי ישראל אלא מתעסקין בהם אם מצאום הרוגים עם ישראל עכ"ל משמע מפירושו שאין מפרנסין או מבקרין או קוברין לגוים אלא דוקא עם ישראל וכ"כ להדיא בהגהות מרדכי דגיטין (סי' תסד) שכך נראה מפירושו ואם כן יש לתמוה דפסק רבינו בכאן בסתם וכן מותר לפרנס ענייהם וכו' דמשמע אפילו אינן עם ישראל גם בסמ"ג עשין קס"ב (דף ר"ז ע"ד) כתב כדברי רבינו וכן [כתב] הר"ן להדיא סוף פרק הניזקין (כח א דיבור ראשון) וז"ל פירש רש"י אם מצאום הרוגים עם מתי ישראל ולישנא לאו דוקא דהוא הדין כשמצאו מתי גוים לבד שמתעסקים בהם מפני השלום וכן לפרנס ענייהם ולבקר חוליהם ובפירושו אמרו בתוספתא (גיטין פ"ג ה"ח) מספידין מתי גוים ומנחמין אביליהם מפני דרכי שלום ובירושלמי (גיטין פ"ה ה"ט) לא שנו עם בכל אלו כלל עכ"ל ונראה שזהו דעת רבינו שנשמך על התוספתא שהביאה גם הרא"ש סוף פרק הניזקין (סי' כג) דממנה מוכח דעם עם דתנו רבנן בכל הני לאו דוקא אבל מדברי הרמב"ם משמע דמחלק ביניהם דבפרק א' (ה"ט) ופ"ז (ה"ז) דהלכות מתנות עניים ופ"י דמלכים (ה"ב) כתב להדיא דמפרנסים עניי גוים בכלל עניי ישראל מפני דרכי שלום משמע דבפני עצמן אין מפרנסין אותם ובניחום אבליהם וביקור חולים וקבורת מתים פ"ד דאבל (ה"ב) [כתב] בסתם ומשמע אפילו בפני עצמן מיהו יש לדייק ממה שכתב פ"י דמלכים דגם לקבור מתייהם עם מתי ישראל דוקא מיהו יש לומר דמה שכתב עם מתי ישראל לאו לדיוקא קאמר דבלא מתי ישראל לא יקבור דודאי אפילו בלא מתי ישראל נמי קוברין וכן מבקרים חוליהם אפילו אין שם חולי ישראל ומשום הכי לא כתב הרב גבי לבקר חוליהם עם חולי ישראל כמו שכתב אצל לקבור מתייהם עם מתי ישראל אלא ודאי בעל כרחך דהיתירא אתי לאשמעינן דאם מצאום הרוגים עם ישראל יכול לקבור מתייהם בקברי ישראל ואע"ג דאין ספק שאין קוברין גוי אצל ישראל דאפילו ישראל רשע אין קוברין אצל צדיק כל שכן גוי אצל ישראל וכדכתב הר"ן סוף פרק הניזקין מכל מקום יכול הוא לקבור מתי גוים עם מתי ישראל בחצר אחד מפני דרכי שלום כיון שמצאום הרוגים יחד. אבל לענין פרנסה משמע להדיא מדעת הרמב"ם דאין מפרנסים אותם אלא עם עניי ישראל וכ"כ בפ"י דהלכות ע"ז (ה"ה) ועיין לקמן בסימן רנ"א (עמ' סז ס"א) ובסימן של"ה (עמ' שנו) וסימן שס"ז (עמ' תו - תז). ובתוספות פרק הדר (עירובין דף ס"ד ב) בד"ה ולמדנו שחמצו משמע דאף בלא עניי ישראל שייך דרך שלום אם הולך עמו בדרך וכן כתוב באגודה שם סימן ס"ג עיי"ש וכבר נהגו לפרנס ענייהם אף בלא עניי ישראל.

10) שולחן ערוך יורה דעה הלכות צדקה סימן רנא

סעיף א

א] מי שהוא עבריין במזיד על אחת מכל מצות האמורות בתורה ולא עשה תשובה, אינו חייב להחיותו ולא להלוותו. (ב] ומפרנסים עניי עובדי כוכבים עם עניי ישראל, מפני דרכי שלום) (טור מגמרת פרק הניזקין).

11) ש"ך יורה דעה סימן רנא

ב עם עניי ישראל - לאו דוקא אלא אפילו עניי עובדי כוכבים לחוד מפרנסים מפני דרכי שלום ר"ן ומביאו ד"מ וכ"כ לעיל סימן קנ"א ס"ק י"ט.

12) ט"ז יורה דעה סימן קנא

(ט) מותר לפרנס ענייהם כו'. - קשה שהרי בגיטין פרק הניזקין (דף ס"א) וראמרו תנו רבנן מפרנסין עניי עובדי כוכבים עם עניי ישראל משמע אבל בפני עצמן לא ולמה לא כתב הטור ג"כ עם עניי ישראל אתי בשם רש"ל דהטור ס"ל דהגמ' לאו דוקא אמר עם עניי ישראל והוא דחוק דכי לא דייק בעל התלמוד בברייתא בלשונו לומר לאו דוקא יותר ממה שדייק הטור. ונ"ל לדקדק דקדוק זה גם בגמ' שם דבמשנה שם אמרו אין ממחין ביד עניי עובדי כוכבים ליטול לקט שכחה ופיאה כמו שכתב גם הטור והש"ע בסמוך ולא זכרו בזה עם עניי ישראל ונראה לע"ד דהכל ניחא דבאמת אין חילוק בין עם עניי ישראל או לא אלא דהברייתא נזוהר שלא תאמר הא דאמר מפרנסין עניי עובדי כוכבים הוא מצוה בזה ע"כ אמר עם עניי ישראל דזה פשוט דא"ל דגם בהם יש מצוה כמו בישראל או אפילו קצת פחות מזה זה אי אפשר דבישראל יש מצוה מן התורה ועובד כוכבים הוא מפני דרכי שלום לחוד נמצא שאין להם יחוס זה עם זה לענין מצוה והיאך קאמר עם אלא ודאי להורות שאין איסור בדבר שלא תימא כדרך שיש איסור בהשבת אבידה לעובד כוכבים כדאיתא בפרק הנשרפין ויליף לה מפסוק למען ספות הרוה את הצמאה ופירש רש"י משום שמשוה עובד כוכבים לישראל ומראה שמצות הקב"ה אינה חביבה לו שהרי גם לעובד כוכבים עושה כן והוה אמינא גם בפרנסת ענייהם כן שלא ישווה אותם לישראלים קמשמע לן בברייתא דבזה אין איסור אם משווה אותם לישראל כיון שיש בזה דרכי שלום. ע"כ אמר התנא כאן עם עניי ישראל שאין איסור בהשוואה במצוה זו וכיון שאין צריך ללשון זה אלא להורות שאין הדבר משום מצוה אלא היתירא קמשמע לן ע"כ אין התנא דמתניתין דתנא אין ממחין ביד עניי עובדי כוכבים ליטול לקט כו' צריך לומר שם עם עניי ישראל דהא כבר אמר אין ממחין וזהו לשון היתירא ולא לשון מצוה ע"כ א"צ לבאר בזה יתור לשון עם עניי ישראל. וגם הטור שכתב בהדיא מותר לפרנס ענייהם הרי שבפירוש כתב לשון היתר ע"כ א"צ ליתור לשון עם עניי ישראל וזה נראה לי ברור והגון בסייעתא דשמיא.

13) ערוך השולחן יורה דעה סימן רנא

סעיף יג

כל הפושט יד ליטול לחם נותנין לו ואפילו בא עובד כוכבים לבקש לחם נותנין לו וכך אמרו חכמים מפרנסים עניי עכו"ם עם עניי ישראל מפני דרכי שלום ולא דווקא עם עניי ישראל דאפילו בא לבדו ליטול נותנין לו ונותנין אפילו אם לפרקים עבר עבירה לתאוותו מחוייבין לפרנסו דכתיב [ויקרא כה, לון] וחי אחיך עמך ואפילו עבר עבירה אחיך הוא בד"א שעבר במקרה אבל אם הוא עבריין תמידי על עבירה אחת אע"ג שעושה לתיאבון אינו בכלל אחיך ואין מחוייבין לא להחיותו ולא להלוותו ולא לפדותו ומ"מ אם רוצים לפדותו או לזונו ולהחיותו אין איסור בדבר כיון שעושה לתיאבון אבל העובר עבירה להכעיס אפילו למצוה אחת אפילו פעם אחת ה"ז מין ואפקורס ואסור לפדותו ולזונו ולהחיותו וכל זה כשלא עשו תשובה אבל עשו תשובה הרי הם כשרים גמורים [כתבתי כפי העולה מהש"ע סעי' א' וב' וכפי דברי הט"ז והש"ך ע"ש ודע דבש"ע כתוב דלהכעיס מקרי שאוכל נבלה במקום דשכיח כשרה וכ"מ בגיטין מ"ז ב והאידינא בעוה"ר אנו רואים זה באינו להכעיס אלא מפני העדר ההרגל וטמטום הלב וגם בגמ' י"ל דזה שאמרו שביק התיירא ואכיל איסורא היינו שאומר שאינו רוצה בהיתר כלל וזהו וודאי להכעיס וזה לא שכיח כלל וד' ירחם].

14) תחומין חלק ט דף 71-86 - הרב חיים דוד הלוי

ב. דרכי שלום בזמננו

מה מקומן של אותן תקנות "מפני דרכי שלום" בזמננו, וביחוד כמדינת ישראל? שמא יעלה על הדעת שהמדינה נכנסת תחת ההגדרה של "יוד ישראל תקיפה עליהם"? בדאי שלא! בעולם המערבי הדימוקרטי, שאנו חברים בו, זכסיס לחיי החברה הוא שיוון זכויות לכל אדם, ואין מקום במדינה דימוקרטית לאפליות על רקע-דת, ואף אילו היינו מעצמה עולמית אדירה, לא היינו יכולים לנהוג כך. ולכן, ברור שגם לפי דברי הרמב"ם הנ"ל, דין חברתנו כדין יד עבריים תקיפה על ישראל (ועוד, שיש החולקים על עצם סברתו).

אבל כל זה רק לכאורה, כי אליבא דאמת נראה לי שאין זו דעת ההלכה על גויי זמננו. כל הנ"ל מדובר בעובדי עבודה זרה ממש, היינו פסל ומסכה. ואילו הגויים החיים בקרבנו, ולמעשה הם הרוב המכריע של הורים החיים במדינה, הם מוסלמים, והאיסלם וראי שאינו עבודה זרה, ומוסלמים ודאי שאינם עובדי ע"ז, וכמו שפסק הרמב"ם עצמו (בהלכות מאכלות אסורות פי"א ה"ז): "וכן כל עבריים שאינו עובד עבריים, כגון אלו הישמעאלים, יינן אסור בשתייה ומותר בהנאה, וכן הורו כל הגאונים. אבל אותם העובדים עבריים, סתם יינן אסור בהנאה." וזו הסכמת כל גדולי הפוסקים, ופשוטה היא.

8. סיכום: יחסים אנושיים ולא משום "דרכי ש"

8. סיכום: יחסים אנושיים ולא משום "דרכי שלום" דוקא

עתה נשוב לסיכום אל נקודת הפתיחה:

כיון שאין לגויי נכר בזמננו דין ע"ז, לכן, גם אילו היתה יד ישראל תקיפה במוכן ההלכתי והמעשי של אותם ימים, לא היינו חייבים בשום פנים לנהוג בגויי זמננו כדין ע"ז. ולכן, בכל מכלול היחסים שבין ישראל לנכרים, הן בארץ והן בחו"ל, הן ביחס החברה כמדינה לאזרחיה הגויים, ובין ביחס היחיד לשכנו או חברו הגוי, אין שום צורך לשמור על יחסים אלה "מפני דרכי שלום" בלבד, אלא משום ההגדרה ההלכתית אין הם יותר בגדר ע"ז. ולכן, פרנסתם, בכוני חוליהם, קבורת מתיהם, ניהום אבליהם (שנזכרו בשו"ע י"ד קנ"א) ועוד, הכל ניתן להעשות מתוך חובה אנושית מוסרית, ולא משום "דרכי שלום" דוקא.⁸

15) תחומין דברי הרב אונטרמן (מורשה חלק א)

פרופ' אביעזר רביצקי, מהחוג למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית, העירני ממאמרו של הרב איסר יהודה אונטרמן וצ"ל ראש הרבנים לישראל, "דרכי שלום והגדרתם" (מורשה א עמ' 50). פרופ' רביצקי היטיב למצות בדברים קצרים את חפישתו של הרב אונטרמן: הוא לא ראה בדרכי שלום דרישה החלה בדיעבד, מאחר שאין ידו תקיפה, אלא כיוונת את קיומה מעומק העיון של מוסר הוראת ה' כחיוב מוסרי. הפוסקים שהביא הרמב"ם בסוף ה"ל מלכים "טוב ה' לכל" "דרכיה דרכי נועם" וכי, אינם מליצה בעלמא.

אמנם אמרו רבותינו ש"אין משיבין את הארץ לאחר מיחה" (גיטין ס"ג, א) וכפירושו ש"ש" שם "אם היה קיים שמא יחזיר לכם תשובה", אלא שתורה היא וללמדו אנו צריכים.

ברור ביותר שפשוטם של דברים "מפני" דרכי שלום, הוא שדבר זה אינו מן הדין לעשותו, או אפילו מנגד לדין, אעפ"י יש לעשותו "מפני" דרכי שלום בלבד. וכך פירש רש"י (בגיטין נ"ב) בתקנות שהתקינו חכמים בין ישראל לבין עצמם מפני דרכי שלום: "בור שהוא קרוב לאמה מתמלא ראשון מפני דרכי שלום, שלא תהא מחלוקת ביניהם אני אסכור ראשון, דהא תקנתא דרבנן הכי אעפ"י שאינו דין". כך הוא גם ב"דרכי שלום" שאמרו לגבי עכורים, שלא היה ראוי לנהוג כך מן הדין, ואעפ"י התקינו חכמים "מפני" דרכי שלום.

ומרוע לא היה ראוי לנהוג כך מן הדין, או יותר נכון שהוא נגד הדין לע"ד פשוט, משום שעכורים – אחד ויגם עפ"י השקפת היהדות להעבירים מן העולם. אלא שאם אין ידו תקיפה, או שאנו בגלות, התקינו חכמים בניגוד לדין "מפני" דרכי שלום.

חפיסה זאת, שלענ"ד היא אמת לאמתה, לא נראתה להרב אונטרמן וצ"ל, הוא פירש, שהדברים שמתויבים לעשותם מפני דרכי שלום, הכולנה היא שמפונסים את הנוכרים עם עניי ישראל, גם מכספים שלכתחילה נוערו להלוקה לעניי ישראל, ואין בזה משום גול עניים, יש אפוא לדעתו כמה דינים שצריכים לעשותם מפני דרכי שלום. אע"פ שהם פוגעים בקנינים של עניים, שהתורה זכתה להם, ואסורים לאחרים משום גול.

16) זכורין הרב-דף 83-87-הרב שמואל וירצבירגר

אמנם, כנראה, הרב לוי לא דייק כראוי את לשון הרמב"ם, שהרי הרמב"ם דרש את התוספתא "מפרנסין" לא כהיתר אלא כמצוה. נוסף לזה, צריכים להעיר על דבריו של הרב לוי שכתב "שבימינו שהגויים אינם עובדים עבודה זרה, פרנסתם, בקור תוליהם, קבורת מתייהם, ניהום אבליהם, הכל ניתן להעשות מתוך חובה אנושית מוסרית, ולא משום דרכי שלום דוקא". גישה כזו אינה תואמת את שיטתו של הרמב"ם, ששולט בהחלט את המונח "חובה אנושית מוסרית". כידוע הרמב"ם התנגד אפילו למונח "מצוה שכלית". לפי דעתו, כל מצוה, ומצוה צריכה מקור מפורש בתורה.



לפיכך נראה שפרושו של הרב אונטרמן כפתור ופרח. כדאי להזכיר שהרמב"ם הלכות מלכים לפני שצטט את הפסוק המובא בגמרא, "דרכיה דרכי נעם וכו'" הביא את פסוק "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו". שמעתי מפיו של מו"ר הרה"ג מרן יוסף דוב לוי סולובייצ'יק זצ"ל שהרמב"ם העניק חשיבות מיוחדת לפסוק זה בענין להדמות לדרכי ה', שהרי בסוף הלכות עבדים הרמב"ם מסיים את דבריו "וכן ברמותיו של הקב"ה שצותה הדמות בהם הוא אומר ורחמיו על כל מעשיו".

לאור האמור, נראה שלפי הרמב"ם שבתקנות דרכי שלום מחבטאת גישה מוסרית חיובית לא רק לגבי בני ברית אלא לכל בריאה ובריאה. אבל עדיין צריכים לחקור האם לפי הרמב"ם מקיימים מצות צדקה כשמפרנסין עניי גוים או דלמא מצות צדקה נוהגת אך ורק לגבי עניי ישראל. והתקנה הותקנה לא מטעם מצות צדקה אלא מטעם מצות "והלכת בדרכיו" שהיא לפי הרמב"ם (בניגוד לרוב הראשונים) נחשבת למצוה מרכזית המובאה בהלכות דעות, מצוה זו דורשת שנעשה כל מה שביכולתנו כדי להדמות למדותיו של הקב"ה כפי כחוו.